

26. Δημήτρης Αγγελάτος
Η θεωρία της λογοτεχνίας: ο λόγος για
τη μέθοδο, τα κριτήρια, τους κανόνες
και την αλήθεια

Θα ξεκινήσω με την επισήμανση μιας κατάστασης πραγμάτων, που συνδέεται συνήθως με τη θεωρία, με το γεγονός δηλαδή ότι η τελευταία αντιμετωπίζεται από πολλούς (εκπαιδευτικούς όλων των βαθμίδων εκπαίδευσης, κριτικούς, συγγραφείς, αναγνώστες εν γένει) επιφυλακτικά (στην καλύτερη περίπτωση) ή αρνητικά και ενδεχομένως επιθετικά (στη χειρότερη), όταν τίθεται το ζήτημα της χρησιμότητας και της μεθοδολογικής αξίας της για τη μελέτη και την ερμηνεία της λογοτεχνίας· και βέβαια η επιφύλαξη, όπως και η άρνηση ή η επίθεση, είναι μέχρις ενός ορίου δικαιολογημένες, πλην όμως το ζήτημα είναι πού ακριβώς βρίσκεται αυτό το όριο. Υποστηρίζω ότι το όριο αυτό αφορά στη θεωρητικοποίηση της θεωρίας της λογοτεχνίας, μια ενδημική, θα έλεγα, «νόσο», σ' εκείνο το μεθοδολογικό πεδίο της επιστήμης της φιλολογίας, το οποίο συνιστά η θεωρία· ανάλογα φαινόμενα συναντά κανείς και στα άλλα μεθοδολογικά πεδία της επιστήμης της φιλολογίας, στις ιστορικού, δηλαδή, κριτικού ή συγκριτολογικού τύπου προσεγγίσεις της λογοτεχνίας, που δεν θα με απασχολήσουν όμως εδώ.

Η θεωρία ή, ακριβέστερα, οι θεωρίες της λογοτεχνίας (από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, από την ποιητική και τη ρητορική μέχρι τη σημειωτική και τις πολιτισμικές σπουδές) εκφράζουν τρόπους/μεθόδους για την ενίστορη έρευνα, το συνδυαστικό στοχασμό και την αναλυτική διατύπωση αξιο-

λογικών κρίσεων, βάσει των οποίων είναι εφικτό, εύλογα και αποτελεσματικά, να περιγραφούν και να ερμηνευτούν τα λογοτεχνικά κείμενα. Ωστόσο, κάθε θεωρία διέπεται από βασικές επιστημολογικές προϋποθέσεις, όπως η σαφήνεια των υποθέσεων, η ακριβέστατη χρήση των εννοιών, η επαλήθευση και πρακτική εφαρμογή των διατυπώσεων (στην περίπτωση των θεωριών της λογοτεχνίας το τελευταίο σημαίνει σύνδεση των θεωρητικών προταγμάτων με λογοτεχνικά κείμενα, που καλύπτουν όσο το δυνατόν ευρύ φάσμα, ανάλογα με την κάθε φορά στόχευση), γι' αυτό και οι θεωρίες της λογοτεχνίας που θέλουν να είναι επί της ουσίας θεωρίες, οφείλουν να στηρίζονται και να λειτουργούν σε επιστημονική βάση, και αυτό βέβαια είναι ελέγξιμο.

Οι μέθοδοι έρευνας, στοχασμού και αξιολογικών κρίσεων, και η επιστημονική βάση τους, αποτελούν τις δεσπόζουσες για τη συγκρότηση των πραγματικών (και όχι οιονεί) θεωριών της λογοτεχνίας –κάθε μία από τις οποίες έχει ειδικότερο, από άποψη αντικειμένου, προσανατολισμό–, γι' αυτό και τόσο η διατύπωσή τους (νέες θεωρίες) όσο και η χρήση τους, συνδυαστικού ή μη τύπου, υπόκειται σε γνωστικό/αποβλεπτικό έλεγχο και ομόλογα, ευκρινή κριτήρια.

Όσο οι ενασχολούμενοι με τη θεωρία της λογοτεχνίας απομακρύνονται από τις παραπάνω, αυτονόητες για την επιστήμη της φιλολογίας απαιτήσεις της, τόσο η θεωρία γίνεται προσχηματική και η εμβέλειά της εξαιρετικά προβληματική, καταλήγοντας σε σχηματοποίηση· η θεωρία της λογοτεχνίας υποτάσσεται τότε σε κάποιο σχήμα ή σχήματα, που απομονώνεται/νονται, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, από τα συμφραζόμενά τους, τις πραγματικές δηλαδή απαιτήσεις κάθε θεωρίας, για να εξυπηρετήσει/σουν συνηθέστατα τη «μελέτη» και «ερμηνεία» εκείνων τα κειμένων που «βολεύουν», ακυρώνοντας έτσι στην πράξη κάθε έννοια μεθόδου: η

στρυφνή, από κάθε άποψη, ιδιαίτερα όμως σε επίπεδο διατύπωσης και ορολογίας, εικόνα που παρουσιάζουν φιλολογικές εργασίες (οιονεί) θεωρητικού προσανατολισμού, δεν αποδίδει παρά το σχηματοποιημένο ομοίωμα της θεωρίας και μαζί την ερμηνευτικά παραμορφωμένη λογοτεχνία, την καρικατούρα μ' άλλα λόγια, όχι μόνο της θεωρίας αλλά και της λογοτεχνίας.

Στον πυρήνα κάθε θεωρίας της λογοτεχνίας εντοπίζει κανείς το μόνιμο, από την εποχή του *Περί Ποιητικής* του Αριστοτέλη, ερώτημα για το τι είναι η λογοτεχνία, για το πώς διαμορφώνονται κάθε φορά οι όροι του λογοτεχνικού, της ιδιότητας δηλαδή εκείνης, ή του συνόλου των ιδιοτήτων, που κάνουν ένα κείμενο να είναι ή να γίνεται λογοτεχνία: οι θεωρίες της λογοτεχνίας επιχειρούν, η καθεμία με τους τρόπους της (δεν υπάρχει μία θεωρία ως αδιαίρετο σύνολο) να εννοήσουν το λογοτεχνικό μέσα σ' ένα, άλλοτε λιγότερο και άλλοτε περισσότερο σύνθετο, σύστημα σχέσεων, όπου το γενικό διαπλέκεται με το ειδικό, το επιμέρους με το καθόλου, το αποκλίνον με το σύνηθες, το κειμενικό με το ιστορικο-κοινωνικό ή με το προθεσιακό, το «παγκόσμιο» με το «τοπικό», κ.ο.κ., και συνακόλουθα να προτείνουν αρμόδιους άξονες μελέτης και ερμηνείας του.

Όμως, καμιά έννοια της λογοτεχνίας δεν μπορεί να διεκδικήσει προτεραιότητα ή μονιμότητα, καθώς υπόκειται στις αλλαγές της ιστορικής διάρκειας. Έτσι, η λογοτεχνία άλλοτε ορίζεται με βάση το τι κάνει, με ποιο δηλαδή τρόπο λειτουργεί σε ειδικότερα ή γενικότερα ιστορικά, κοινωνικά ή/και πολιτισμικά συμφραζόμενα, άλλοτε με βάση το τι είναι (και εδώ ενδιαφέρει πρωτίστως η ιδιαίτερη υφή και κειμενική συγκρότησή της), σε μια διελκυστίνδα μεταξύ «λογοτεχνικού» και «μη λογοτεχνικού», μεταξύ εκείνου που θεωρείται, ανάλογα με την ιδιαίτερη κάθε φορά σκοποθεσία, ότι εμπίπτει

στη λογοτεχνία, και εκείνου που δεν εμπίπτει· η διείσδυση δε του «μη λογοτεχνικού» στη λογοτεχνία και η συγκρουσιακά προσδιορισμένη αλλαγή του εκάστοτε εδραιωμένου από την παράδοση λογοτεχνικού κανόνα, παίρνουν πολλές μορφές, όπως αφήνουν να διαφανεί πολλά ιστορικά παραδείγματα. Στην κατεύθυνση αυτή, η συγκριτολογική προοπτική έχει αποφασιστική σημασία, αφού και τα δεδομένα μίας και μόνο εθνικής λογοτεχνικής παράδοσης δεν επαρκούν για την απαιτητική διερεύνηση των πτυχών του λογοτεχνικού φαινομένου, που επιχειρεί κάθε (πραγματική) θεωρία της λογοτεχνίας· η σύγκριση λογοτεχνικών παραμέτρων και κειμένων από διαφορετικές εθνικές παραδόσεις, διαφυλάσσει τη θεωρία από οριακές εκτιμήσεις, είτε για την καθολική ισχύ ορισμένων κατηγοριών είτε για την περιορισμένη, ιστορικά και πολιτισμικά, κάποιων άλλων.

Η ιδιάζουσα οργάνωση και οι πολλαπλοί συναφείς συνδυαστικοί μηχανισμοί του λογοτεχνικού λόγου (ρητορικοί τρόποι, αφηγηματικές δομές, κ.λπ.), καθώς και οι συναρτήσεις τους με τα κάθε φορά συμφραζόμενα, όσον αφορά στην παραγωγή (συγγραφείς που δεν έχουν «πεθάνει»), την πρόσληψη (αναγνώστες που «καθοδηγούνται» ή «επαναστατούν») και το ευρύτερο περιβάλλον, μέσα στο οποίο εγγράφονται και λειτουργούν τα κείμενα (το σύστημα των διαφοροποιημένων πολιτισμικών εν γένει κωδίκων, που απέχουν πολύ από την οιονεί ριζοσπαστική ομογενοποίησή τους στο πλαίσιο της «γενικευμένης συναλλαγματικής ισοτιμίας»,⁽¹⁾ όπως ορίζουν οι λεγόμενες μεταμοντέρνες συνθήκες), τρο-

1. Η διατύπωση του Τάκη Θεοδωρόπουλου: “ Τα όρια της μεταμοντέρνας ιδεολογίας και οι αναγκαιότητες των προτύπων. Αναπόφευκτες οι ιεραρχήσεις στα πολιτιστικά αγαθά”, εφημ. *Τα Νέα* (29-30/3/2008).

φοδοτούν (κάθε) ενίστορη και κριτικά/αξιολογικά προσανατολισμένη θεωρία της λογοτεχνίας, η οποία διερευνά τους όρους διαμόρφωσης και συγκρότησης εκείνου που σε κάθε εποχή συστήνει τη λογοτεχνικότητα· διερευνά δηλαδή συστηματικά (αυτό χρειάζεται να υπογραμμιστεί) ειδολογικές συμβάσεις και εννοιολογικές κατηγορίες, διατοπικής και διαχρονικής εμβέλειας (π.χ. η έννοια της αναπαράστασης), διαμορφώνοντας αρμόδια εργαλεία ανάλυσης, περιγραφής και ερμηνείας των κειμένων, και λειτουργικά συναφή επιχειρήματα, υποκείμενα (και αυτό επίσης χρειάζεται να υπογραμμιστεί) σε διάφευση, ακριβώς γιατί καθιστούν σαφή τα κριτήρια επιλογής τους.

Η θεωρία της λογοτεχνίας, ένας μη αξιωματικός και, ως εκ τούτου, δραστηρικός και ερεθιστικός λόγος για τις μεθόδους ανάλυσης και ερμηνείας των περιπετειών του λογοτεχνικού, των συγκρούσεων δηλαδή ειδολογικών συμβάσεων και θεσπισμένων κανόνων με ό,τι δυναμικά αναζητεί την αποκαθήλωσή τους, για να γίνει το ίδιο αργότερα σύμβαση και εκφραστής (ενός νέου) θεσπισμένου κανόνα, έτοιμο να αντιμετωπίσει με τη σειρά του την επερχόμενη αμφισβήτηση, δεν μπορεί παρά να προβάλλει ως απαίτηση έρευνας και διδασκαλίας της λογοτεχνίας, που θα είναι στο μέγιστο δυνατόν απαλλαγμένες (αυτό υποστηρίζει ο γράφων) από τις επιταγές του «υποχρεωτικού», εν ονόματι ανιστόρητων θεωρητικοποιήσεων της (πραγματικής) θεωρίας της λογοτεχνίας, πληθυντισμού των ερμηνειών.

Το ουμανιστικό και ριζοσπαστικό πρόσωπο της πραγματικής θεωρίας της λογοτεχνίας, όπως και κάθε λόγου περί αληθείας, αποδεικνύεται στην πράξη, ερευνητική και διδακτική.